

УДК 261.7(477)

Н. В. Гнасевич – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету;

О. М. Рудакевич – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету

Інтегративна роль релігії в державотворчій традиції українців

Роботу виконано на кафедрі філософії та політології ТНЕУ

У статті зроблено спробу об'єктивного осмислення інтегративної ролі релігійного фактора в процесі становлення української держави.

Ключові слова: нація, процес державотворення, релігійний чинник, козацтво, національно-визвольний рух, ідеологія.

Гнасевич Н. В., Рудакевич О. М. Интегративная роль религии в государственнотворческой традиции украинцев. В статье исследуется интегрирующая роль религиозного фактора в процессе формирования украинского государства.

Ключевые слова: нация, процесс государственного становления государственности, религиозный фактор, козацтво, национально-освободительное движение, идеология.

Gnasevych N. Rudakevych O. The Integrative Role of Religion in the State-Forming Tradition of the Ukrainian People. The author of the given article makes an attempt to objectively apprehend the integrational impact of religious factor in the process of the rise of Ukraine as the independent state.

Key words: nation, process of nationformation, religious factor, Cossacs, national liberation movement, ideology.

Постановка наукової проблеми та її значення. Процес утвердження та розбудови Української держави вимагає переосмислення основоположних принципів стратегії поступу Української нації. Відійшовши від комуністичної догматичної ідеології, суспільне життя країни охопила інша хвороба – культ грошей. Прикро, що процес національного самоусвідомлення українця, котрий ще не зовсім відійшов від стереотипів “радянської людини”, не приходить до ідентифікації в межах української культури. На більшій території держави ігноруються національні прагнення народу – автохтону, завдяки жертвним зусиллям якого постала держава Україна. У таких складних для українського народу умовах стратегічним є завдання піднесення національної гідності, а в перспективі – духовної політичної консолідації українців для побудови національної держави. У цих процесах вагоме місце посідає релігійний чинник як один із найбільш потужних соціальних інтеграторів.

Актуальність дослідження полягає в переосмисленні ролі релігійного чинника в державотворчому процесі та консолідації української нації, що сприяло б подоланню міжконфесійної напруги в сучасному українському суспільстві.

Метою дослідження є здійснення аналізу діяльності української релігійної еліти задля вибору органічної моделі державотворчого процесу сучасного українського суспільства.

Аналіз наукових досліджень. Питання впливу релігійного чинника на національну ідентифікацію, поступу державницької ідеології досліджували: А. Колодний, Л. Филипович, П. Яроцький, А. Пашук, С. Здіорук, В. Єленський та інші українські релігієзнавці. Ці науковці вивчають значення релігійного чинника у світових процесах, а також місце і роль релігії в національному бутті українства, зокрема й у нинішніх процесах національного відродження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Із моменту запровадження християнства в Київській Русі релігійна ідея тісно переплелася з державницькою. Приймаючи християнство, князь Володимир Великий бачив у ньому передусім релігійну ідеологічну систему, яка своїми засадами, зокрема монотеїзмом, духовно-моральними нормами, здатна подолати етноплемінні відмінності, політично консолідувати суспільство. Церква здійснювала цементуючий вплив на об'єднання руських земель, освячувала патріотичні почуття. Через християнство державницька діяльність наповнювалася гуманним змістом.

Церковно-релігійна політика Ярослава Мудрого була спрямована на зміцнення Української церкви шляхом уконституювання Київської митрополії, що також піднімало міжнародний авторитет держави. Так, утверджуючи християнські норми, творилася державницька ідеологія України-Руси. "...Самостійність княжої держави зміцнювалась самостійністю Церкви. На це й була спрямована державно-релігійна політика Володимира Великого та Ярослава Мудрого" [20, 31].

Підтримуючи духовний та дипломатичний зв'язок із візантійським Сходом та Європейським Заходом, у Київській Русі творилася своя оригінальна картина світосприйняття, де християнство, поєднавшись із давньоукраїнським етнічним корінням, утворило особливу духовну культуру, котра лягла в основу української національної ідентичності.

Сучасні науковці стверджують, що ідеї єдності на релігійному ґрунті виступали на передній план переважно в переломні історичні періоди, коли потреба консолідації нації була нагальною [10, 80].

У цьому процесі найважливішим є досягнення єдності і між усіма її представниками спільноти задля створення національної державності. Як стверджує історія, найбільш ефективним у цьому аспекті є релігійний чинник. Саме тут концентруються всі найважливіші для нації проблеми.

Особливий устрій Козацької християнської Республіки спричинив поступ багатьох духовних феноменів, котрі сьогодні, безперечно, потребують вивчення. Знаменитий заклик козацьких ватажків: "За віру православну!" свідчить про те, що козаки високо цінували православну віру. В українській думці стверджувалася сутність козацтва як "православне лицарство", тому захист православної віри було одним з основних його завдань.

Маємо багато цінних у цьому аспекті свідчень, зокрема у знаменитих літописців козащини М. Грушевського [6], [7], [8], І. Крип'якевича [11], Д. Яворницького [26], [27], О. Апанович [2], Д. Наливайко [15].

Не є таємницею, що духовенство разом із козацтвом були опорою Української державності. Сьогодні, коли українські науковці без впливу радянської догматичної ідеології вивчають трагічні події 1654 р., стало відомо про масовий спротив духовенства "воз'єднанню". Не присягнули московському цареві митрополит Сильвестр Косів, архімандрит Києво-Печерської лаври і все українське православне духовенство, розуміючи, що навіть військова угода з Москвою несе загрозу Україні та її церкві. Збірник документів "Воссоединение Украины с Россией" показує, що з 3,5-мільйонного населення тодішньої України московському цареві присягнули (під тиском) 127 338 чоловік, а це складає 2,5 % населення разом із церквою, не присягнули вісім козацьких полків на чолі з Іваном Богуном та запорізькі козаки. Таким чином, Українська церква була головним виразником національної свідомості українців. Уже одна фраза Митрополита Косіва про те, що Українська церква ніколи добровільно не поєднається з "Московською Варварією", свідчить про розуміння московської експансії в Україну і що загроза не є номінальною, а передусім реальною. "В Москві не знали ні прощення, ні поблажливості. Тут визнавали наявну послугу і розплачувалися за неї соболями" [1, 197].

Дуже промовистим є факт, що Патріарх Діонісій за те, що зрікся зверхності над Київською митрополією, чим погодився з незаконним перепідпорядкуванням Української церкви московському патріарху, отримав три сорока (тобто 120. – *О. Р.*) соболів и двісті червоних (золотих монет. – *О. Р.*) [16, 191]. Уже наступного року (1678 р.) неканонічність цього акту була визнана Собором Константинопольської церкви, а Патріарха Діонісія було позбавлено влади. В Україні релігійна боротьба найтісніше переплелася з боротьбою народу проти національного й соціального поневолення, перетворилася в її невід'ємну складову частину. Московський патріарх, започаткувавши політичний поділ на "Малую Русь" і "Великую Русь", отримавши додаток до титулу митрополита, отримав основу об'єднання України з Московією. Ліквідовуючи Українську православну церкву, у Москві розуміли, що таким чином український народ, втрачаючи ідеологічні основи, втрачає своє майбутє. Не випадково цей період в українській історії названо "Руїна".

У XIX–XX столітті Українська греко-католицька церква (УГКЦ) виразно стояла в обороні української ідентичності. Національний характер церкви зумовлював відповідне ставлення духовенства до націотворчих і державотворчих процесів. "Ідеалом нашого національного життя є наша рідна все-національна Хата – Батьківщина. Тому й незвичайно важно, щоб усе духовенство єпархії якнай-правильніше над тим працювало, щоб нашим силам причинитися до здійснення цього ідеалу" [24, 3].

З огляду на це, релігійними діячами була вироблена принципова позиція церкви стосовно активізації національно-визвольного руху галицьких українців. Еліта УГКЦ намагалася активізувати у

вірних національну свідомість на основі реальної оцінки політичної ситуації та заклику до моральності політичної практики.

Основною метою просвітницької діяльності УГКЦ було формування громадських утворень, котрі діяли під патронатом церкви. Велике значення для процесу національного самоусвідомлення українства мав Український католицький союз (УКС). Основним завданням діяльності цієї організації було формування нового типу громадянина, що гармонійно поєднував би релігійне та національне. Членами Союзу могли бути українці (не тільки греко-католики, а й представники інших християнських конфесій), за умови визнання Статуту УКС. Союз не висував політичної програми, хоча зберігав організаційні форми партії. Крім цього, членам Союзу не заборонялося належати до інших політичних об'єднань. Ця організація відіграла значну роль у житті Галичини. План роботи УКС передбачав заходи в релігійно-педагогічній, загальноосвітній, культурно-економічній галузях. Утілювали цей план у життя чисельні місцеві осередки. З метою згуртування молоді УКС було проведено Католицьку акцію української молоді, організовано допомогу різноманітним спортивним та музичним гурткам. На основі спільного звернення А. Шептицького та інших греко-католицьких владик щодо створення комітету допомоги безробітним і убогим (1931) УКС розвинув широкомасштабну харитативну акцію, збираючи все, що “може заспокоїти потреби бідних”. Під покровительством УКС діяло протиалкогольне товариство “Відродження”. Вагомою була економічна діяльність Союзу, що проявлялося у виникненні товариств допомоги “рідному промислові і торгівлі села”. Із самого початку існування УКС був національно орієнтованою організацією, метою якої було піклування про “всестороннє добро українського народу”. УКС тісно співпрацював із такими організаціями Галичини, як: “Просвіта”, “Рідна школа”, “Сокіл” та з найбільшою політичною партією Західної України — Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО). Щодо ставлення митрополита Шептицького до націоналістичної ідеології, потрібно сказати, що саме життя тогочасного суспільства вимагало уваги й аналізу тенденцій політичного розвитку. Так чи інакше це торкалося життя вірних Церкви та принципів християнської моралі, а чітко національно визначена позиція УГКЦ призвела до інтегрованості церковних інституцій у процес незалежності.

Митрополит Шептицький називав “святою справою” національне відродження українців та їх право на власну державність. Приймаючи засади поміркованого націоналізму, він виступив проти терору: “святій справі не можна служити із закривавленими руками” [25, 1]. У “Слові до української молоді” Владика Шептицький висловив своє ставлення до терористичної практики радикального націоналізму. Високо оцінюючи патріотичні почуття українців митрополит водночас переконував їх у безглуздості жертв. Він розумів, що радикальний націоналізм був захисною реакцією на “реальність окупаційного режиму”, але терористична діяльність радикалів відверто ігнорувала засади етичного вчення християнства [4; 18]. Шептицький рішуче відкидав прояви етнічної нетерпимості та принципи “ультранаціоналізму”. Це відображено у творі “Дві любові — два патріотизми” (1933). Владика висунув тезу про “два патріотизми”, де поняття “християнського патріотизму” розглядав як одну із християнських чеснот і прояв любові до своєї нації. Цей патріотизм, побудований на християнських моральних принципах, вважався єдиноприйнятним для “здорового” розвитку національних відносин. Сутність цього патріотизму є терпимість, любов до ближнього, любов до своєї Батьківщини, праця заради її добробуту та процвітання. Такий патріотизм щодо своєї нації синонімізувався в Шептицького з поняттям націоналізму. Інший “ура-патріотизм” базувався на емоційних основах, а тому не міг бути завжди моральним. Шептицький виступав проти будь-якого політичного насильства: “християнин не має права за ширмою патріотизму ненавидіти, а ще більше чинити кривду іншій людині” [22; 1]. Такий патріотизм він вважав “здеградованим” і застерігав від нього, тому що терор не може бути методом розв'язання політичних проблем.

Критикуючи націонал-екстремізм, митрополит не вживав поняття “націоналізм” у негативному значенні. У його розумінні екстремізм асоціювався з тероризмом і фашизмом. Навіть якщо цілі націонал-радикалів були позитивні, мета не може виправдовувати засобів. Владика Андрей всяке насильство називав злочином, а участь радикально налаштованої молоді в цих подіях вважав безглуздою і шкідливою.

У поглядах щодо сутності та призначення держави глава УГКЦ наголошував на дотриманні богословської концепції. Держава для нього – це таке політичне утворення, що існує заради “публічного добра, збереження... природної свободи громадян, встановлення справедливих законів не

протинних Божому праву і загальному добру” [23; 6]. Національна природа Церкви насамперед повинна використовуватись у практиці виховання молоді в патріотичному дусі, використання національної мови в богослужбовій практиці та щоденному житті, активному сприянню розвитку національної культури.

Ці погляди владики УГКЦ були співзвучні поглядам митрополита Української автокефальної православної церкви Івана Огієнка. Він стимулював процес національного становлення та унезаможнення православних українців. Велике значення в процесі національного усвідомлення Огієнко відводить Церкві та релігійному вихованню. Це відображено у творі “Творімо домашню церкву”. За допомогою моделі “людина – родина – громада – держава” Огієнко доводив важливість вивчення національної культури та історії, а також вплив традицій свого народу на виховання молодого покоління. Обов’язковим фактором цієї схеми є “глибока віра, чеснотне життя та національні традиції” [17, 2].

Великого значення в націотворчому процесі Огієнко надавав глибокому вивченню та застосуванню в повсякденному житті рідної мови. У творі “Наука про рідномовні обов’язки. Рідномовний катехизм для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства” (1935) Огієнко наголошував на важливості всебічного функціонування та розвитку рідної мови.

Огієнко дбав про належний рівень української Служби Божої, щоб вона була чиста й небуденна. Саме таким критерієм підпорядковується його переклад Біблії на українську мову. Цю працю справедливо вважають справою всього життя митрополита, вершиною його діяльності як богослова, науковця і поета.

УГКЦ виховала плеяду суспільних діячів, що поєднували духовний сан із громадською діяльністю. Незважаючи на заборону влади, священники активно співпрацювали з українським визвольним рухом. Вони відправляли богослужби в місцях дислокації війська, виголошували патріотичні проповіді, іноді вінчали вояків ОУН, а найчастіше священники доставляли харчі, ліки та зброю. Надзвичайно промовистим є факт, що із родин священників вийшли С. Бандера, Р. Шухевич, Р. Щепанський, Г. Охримович та ін. Глибоко релігійне західно-українське село завжди було і симпатиком, і потенційним ресурсом ОУН. Таким чином, зрозуміло, що людський ресурс цієї організації був глибоко релігійним. Релігійні погляди діячів ОУН базувалися на судженні: “Релігійні громади чи церкви на Україні мусять мимоволі обернутися на корисний громадсько-державницький чинник” [18, 57].

Розкриваючи місце релігії в ідеологічній системі ОУН, дослідник історії В. Ухач зауважив, що націоналісти, розуміючи інтегративну сутність релігії, вважали, що ідеали християнства мали слугувати важливим чинником національної консолідації. Це пояснювалося позицією організації, що національна церква можлива тільки в незалежній соборній Українській державі. Наука церкви допускалася до співпраці з державою задля морально-патріотичного виховання молоді. Звідси обов’язковість релігійного навчання в школі [21, 152] Ідеолог українського націоналізму Ю. Вассиян у статті “До головних засад українського націоналізму” (1928) писав: “Націоналізм не зв’язує себе ні з якою формою духовного життя як головним моментом визначення його цілісного образу, а тому релігійна ділянка не являється внутрішнім предметом його програми, але тільки одним із організованих виявів в житті нації, що до нього займає він своє відношення поряд з іншими головними ділянками національного життя. Метою довшого зупинення була потреба виявити в релігії мотив людської волі до особистого здійснення, як засадничий рушій спільний усім формам життєвого проявлення...” [3, 153].

Вассиян наголошував на важливості духовного відродження кожного українця з метою “створити стійкі позиції, на яких державна самостійність стане непорушним фактом”.

С. Бандера в праці “До засад нашої визвольної політики” писав, що основи правди наших дій коріняться в українській духовності, яка гармонізує з найкращими досягненнями розвитку загальнолюдської духовної та суспільно-політичної культури і поступу. Культуру він вважав не тільки чинником національної окремішності, а й важливим фактором духовної сили нації [11, 45]. Про погляди діячів національно-визвольного руху свідчать такі факти.

Уже на Першому конгресі українських націоналістів (січень–лютий 1929 р.) було проголошено: “Вважаючи релігійне почуття внутрішньою справою людської особи, Українська Держава в цьому

огляді стане настановлення повної релігійної совісті. Приймаючи засадничо відділення церкви від держави, задержуючи необхідну контролю над державними організаціями, – співпрацюватиме з українським духовенством різних культів у справах морального виховання нації” [12, 216]. “У школу буде допущено науку релігії тих культів, що не будуть проявляти денаціоналізуючих тенденцій. Українська держава буде сприяти розвитку української національної церкви, незалежної від чужоземних патріархатів та українізації релігійних культів, які будуть діяти на Україні” [14, 343].

На другому Великому зборі ОУН (серпень 1939 р.) було чітко заявлено про підтримку обох українських церков: УАПЦ та УГКЦ. Для нашого дослідження важливою є позиція М. Вікула, який в ОУН тривалий час розробляв основи релігійної політики. Будучи діячем Проводу українських націоналістів (виконавчого органу ОУН), М. Вікул вивчав питання співвідношення церкви та держави. Вікулом було відзначено вагомий вплив релігії на розвиток національної та культурної свідомості, також інтегративну функцію релігії в процесі консолідації нації. “Віра без жодного сумніву належить до приватних справ людини, але церква і церковна політика – це інтегральна частина держави” [5, 384]. У майбутній незалежній Україні морально-етичний потенціал релігії мав би активно застосовуватись у вихованні молоді, але водночас Вікул наголошував про необхідність відмежування політики та церкви. “Держава мусить бути формально відділена від церкви, але не може бути в українській державі якоїсь церкви, що не підлягала б як нормам українського державного права, так і контролю державних чинників” [19, 30]. Проголосивши цю тезу, українські націоналісти визнавали, що неможливо побудувати майбутню державу без своєї релігійно-церковної традиції, поєднаної з культурним життям народу.

Висновки. Підсумовуючи сказане, наголошуємо, що, крізь усю українську державотворчу традицію, безперечним фактом була активна громадська позиція релігійної еліти. Діяльність духовної інтелігенції виходила далеко за межі релігійного життя, стала епіцентром і культурного, і політичного, а згодом і економічного життя краю. Не помічати чи заперечувати інтегративну роль релігії в суспільстві в сучасних українських реаліях неможливо та навіть злочинно. Тому цілком погоджуємось із думкою відомого релігієзнавця С. Здіорука, що “Вітчизняній еліті не обійтися без переоцінки цінностей. В нашому прикладі це означає, що об’єктивне осмислення інтегративної ролі релігійного фактора в державотворчих процесах неможливе без світоглядної трансформації в середовищі чиновників та управлінців” [9, 552].

Неприпустимо ігнорувати величезний інтегративний потенціал духовної та соціальної енергії, яким виступає релігійний чинник українського суспільства.

Осмисливши витоки й історію своєї духовної культури та державотворчої традиції, можна повною мірою зрозуміти сьогодення і увияти найбільш сприйнятливі шляхи побудови свого майбутнього.

Література

1. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків / Апанович О. – К. : Дніпро, 1991. – 335 с.
2. Алепский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII в. / Алепский П. ; пер. с араб. Г. Муркоса. – Вып. 2. – М. : Унив. тип., 1897. – 202 с.
3. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму / Ю. Вассиян // Націоналізм : антологія. – К. : Смолоскип, 2000. – 872 с.
4. Васьків А. Церква і радикали / А. Васьків // Людина і світ. – № 2. – 1997. – С. 18–20.
5. Вікул М. До церковного питання на Україні / М. Вікул // Розбудова нації. – 1929. – Чис. 12. – С. 383–385.
6. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / Грушевський М. – К. : Освіта, 1992. – 192 с.
7. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Грушевський М. – К. : Наук. думка. – 1993. – Т. V. Суспільно-політичний та церковний устрій і відносини в українсько-руських землях. XIV–XVII в. – К. : Наук. думка, 1994. – 692 с.
8. Грушевський М. Про батька козацького Богдана Хмельницького / Грушевський М. – Д. : Січ, 1993. – 56 с.
9. Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI ст. / Здіорук С. – К. : Знання України, 2005. – С. 552.

10. Колодний А. Релігія і нація в суспільному житті України і світу / А. Колодний, Л. Филипович, П. Яроцький та ін. – К. : Наук. думка 2006. – 286 с.
11. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький / Крип'якевич І. [передм. Я. Ісаєвича]. – 2 вид., випр. і доп. – Л. : Світ, 1990. – 405 с.
12. Мартинець В. Від УВО до ОУН / Мартинець В. – Вінніпег : [б. в.], 1949. – 411 с.
13. Мірчук П. За чистоту позицій українського визвольного руху / Мірчук П. – Мюнхен ; Нью-Йорк : [б. в.], 1968. – 320 с.
14. Мірчук П. Нариси історії ОУН / Мірчук П. – Мюнхен ; Нью-Йорк : [б. в.], 1968. – 720 с.
15. Наливайко Д. Козацька християнська республіка / Наливайко Д. – К. : Дніпро, 1992. – 494с.
16. Никольський Н. История Русской Церкви / Никольський Н. – 3-е зд. – М. : Политиздат, 1983. – С. 448.
17. Огієнко І. Творімо домашню церкву / І. Огієнко // Віра і культура. – Чис. 2. – Вінніпег : [б. в.], 1956. – С. 2.
18. Райгородський М. Релігійність та церковництво / М. Райгородський // Розбудова нації. – 1929. – Чис. 5–6. – С. 56–59.
19. Розбудова нації // Авт. тексту М. Вікул. – 1933. – С. 30.
20. Пашук А. Українська Церква та незалежність України / Пашук А. – Л. : Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 364 с.
21. Ухач В. ОУН: культурно-освітня діяльність (1929–1944). На фронті духовної боротьби / Ухач В. – Т. : Джура, 2005. – 152 с.
22. Шептицький А. Дві любові – два патріотизми / А. Шептицький // Мета. – Чис. 27. – 1933. – С. 1.
23. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації / Шептицький А. – Л. : Свічадо, 1991. – С. 6.
24. Шептицький А. Як будувати Рідну Хату? / Шептицький А. – Л. : Свічадо, 1999. – С. 3.
25. Шептицький А. Слово до української молоді / А. Шептицький // Мета. – Чис. 19. 1932. – С. 1.
26. Яворницький Д. Вольності запорозьких козаків / Яворницький Д. – Д. : Січ, 2002. – 360 с.
27. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / Яворницький Д. – К. : Наук. думка. – Т. 1. – 1990. – 577 с. ; Т. 2. – 1990. – 557 с. ; Т. 3. – 1991. – 556 с.

Статтю подано до редколегії
11.11.2009 р.